

Зореслав САМЧУК

доктор філософських наук,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник
відділу політичної культури та ідеології
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ГОЛГОФИ РОЗУМУ ВІКТОРА АНДРУЩЕНКА. Рецензія на книгу «Просвітницька одісея розуму»

Світоглядне небо тримається на плечах філософських атлантів. За відсутності ж таких плечей світоглядне небо опускається ледь не на саму землю, призводячи або до сенсожиттєвої клаустрофобії, або до фатальної примітивізації життя як зони комфорту. Унікальність філософії як сфери знань зумовлена насамперед її функціями, пов'язаними зі здійсненням світоглядної навігації. За відсутності такого навігатора проблемних ознак набуває навіть визначення цільових орієнтирів. А як відомо, найдовше блукає той, хто не знає, куди йде.

Безпрецедентність функціонального покликання філософії об'єктивно призводить до того, що у своїх еталонних виявах вона є чимось на кшталт лицарського ордену інтелектуального чернецтва. Однак більшість із тих, хто готові до філософії «в принципі», екзистенційно не готові до чернецтва взагалі, а до чернецтва інтелектуального не готові зокрема й насамперед. Тому на практиці «філософи» часто дискредитують філософію тим, що редукують безмежний вєсвіт *артикуляційного потенціалу філософії* до збоченого, самозакоханого переставлення слів.

І так само не варто дивуватися, що, попри наявність тисяч випускників філософських факультетів і сотень номінантів кандидатського й докторського рівня підготовки, прізвища тих, хто справді на щось

здатний у філософії, усім добре відомі, а вузькість цього кола вражає навіть тих, хто, здавалося б, зроду-віку неспроможний на будь-які враження.

Одним із таких імен є Віктор Андрущенко – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України. Його чергова книга «Просвітницька одісея розуму» виразно підтверджує вже давно усталене реноме глибокого мислителя, чуйного й водночас принципового педагога, а також Людини, чий вроджений і набутий розум ніколи не залишав його безстороннім до будь-якого проблемного виклику – у діапазоні від розуміння й підтримки окремого студента та до небезпек, що чатують на Україну.

Віктор Андрущенко зазначає, що «хитрість розуму» все ще залишається таїнством, до розгадки якого людство не наблизилося, мабуть, і на чверть (с. 10). А втім, він слушно пропонує приділяти увагу не стільки розчаклюванню хитрощів розуму, скільки вдосконаленню цього життєдіяльнісного інструменту, виявленню й мінімізації його недоліків (адже, як відомо, навіть на сонці є плями). У цьому сенсі не підлягає спростуванню теза автора щодо того, що «недбалість у розумі, «зарозумілість», його розбалансованість з працею, його розлад, а тим паче – падіння, втягувало суспільство в такі катаклізми, які ме-

жували з можливим розпадом людства як цивілізації» (с. 18).

Зарозумілість як збочення розуму (точніше, як його інструментальна деформація носіями розуму) прирікає людину й людство на ті згубні помилки, за які доводиться сплачувати вельми високу ціну. Так, загострюється потреба предметної відповіді на актуальне запитання: як, у який спосіб, завдяки чому уникнути небезпечної зарозумілості?

Будучи переконливим послідовником сократівського й стоїчного напрямів античної філософії, Віктор Андрущенко пропонує засвоїти та втілювати на практиці фундаментальну істину: розум без мудрості ризикує виродитися в отруту, перетворитися на шлях у нікуди чи навіть ще гірше – на спокусливу мандрівку в самісіньку прірву. *Формальна наявність розуму* за відсутності *змістовної мудрості* спроможна дискредитувати навіть святі ідеали й найбільш благородні цільові орієнтири, перетворивши суспільство як органічну єдність особистостей на механічну сукупність істот, якими в довільний спосіб маніпулює купка можновладців і прошарок бюрократів, формалістів та різнопрофільних фари세їв, що виконують функцію обслуговуючого персоналу із запопадливістю, котра вочевидь варта кращого застосування.

Віктор Андрущенко – один із небагатьох на вітчизняному науково-освітньому небосхилі, хто може без докорів сумління впевнено повторити за Тарасом Шевченком: «Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли – у нас нема зерна неправди за собою». Таке життєве кредо є невід’ємним складником мудрості в розумінні Віктора Андрущенко. Чому? Та хоча б тому, що воно має не *рутинне*, не *повсякденне*, не *кон’юнктурне*, а *трансчасове* значення; бо воно, висловлюючись терміном Фрідріха Гьольдерліна, «*відлунує у вічності*».

З різних причин не кожен спроможний бути на рівні вимог такого відлучання, адже йдеться про ту готовність розіпнути себе на хрестах сумління, яка має бути не *вірогідністю*, не «*в принципі*», а *повсякчасною*. Проблема полягає в тому, що

така спроможність чи неспроможність не апріорна, а апостеріорна – тобто доки ти не спробував, доти не матимеш відповіді. Тому спробувати варто кожному: по-перше, матимеш відповідь на дражливе запитання; по-друге, цінуватимеш тих, хто, на відміну від тебе, спромігся на життя, яке відлунує у вічності.

Віктор Андрущенко вочевидь має рацію: функцію основного експериментального майданчика й поля битви мудрості виконують наші життя – з усією їх неоднозначністю, суперечливістю й амбівалентністю. Мудрість невіддільна від достеменного розуміння деяких прописних істин, а саме: навіть попри те, що життя завжди залишається лабіринтом незавершених справ, так само завжди треба стежити за тим, щоб келих життя був наповнений по вінця, а замість того, щоб боятися смерті, варто непокоїтися щодо недостатньої повноти життя.

Це перекидає місток аналогій і екстраполяцій до наступного щабля прописних істин: не витрачай дорогоцінного ресурсу свого життя на те, що риторично Стародавнього Риму позначали терміном *vanitas* – тобто *суетність і марнославство*. Не пливи за течією і не пливи проти течії, а пливи завжди лише туди, куди тобі треба. А щоб знати, куди справді тобі треба, шукай те, що французькою має назву *raison d'être* – себто *покликання*. І якщо ти знайшов покликання, то поклади на вітар досягнення цієї мети всього себе без залишку, працею наполегливо, творчо, натхненно, титанічно – аж до самозречення, до мазохізму.

Віктору Андрущенко добре відомо, що тягар мудрості життя доповнюється латентним трагізмом: як іронічно зауважив Піфагор, життя схоже на театральну залу – у тому розумінні, що в ньому на найкращих місцях часто опиняються аж ніяк не найкращі глядачі. Зрештою, чому б не підняти аргументаційні ставки ще вище: люди з добрим серцем завжди програють, бо вони постійно дають більше, ніж отримують. І хоча шлях праведника справді тернистий, Париж вартий меси.

Як жартував у подібних випадках Сократ, не журися щодо того, що шлюб ви-

явився невдалим, – зате тобі вдалося реалізувати потенціал філософа. **Оскільки ніхто з нас не безгрішний, то катарсис нікому не завадить, а вся інтрига полягає лише в спроможності до спокути й до непохитності на цьому шляху.** Продовжити життя із чистого аркуша вельми проблематично, однак завжди можна змінити почерк, каліграфічну виразність.

Мудрість життя є неодмінною передумовою і водночас закономірним наслідком особистісного зростання. А особистість визначається вибором, але *не просто вибором, не важливим і навіть не екзистенційним вибором, а вибором за відчайдушних обставин*. Тому досвід – це не те, що відбувається з людиною, а те, як людина реагує на те, що з нею відбувається. Ідеться про особистісний прометеїзм – ще одну Голгофу розуму й мудрості Віктора Андрущенка, яку він не лише пропагує своїми книгами, а й культивує впродовж усього невтомного життя.

Віктор Андрущенко послідовно й неухильно **впроваджує рефлексійну, доброзичливу й водночас критичну налаштованість щодо життєвих реалій**. Він примудряється поєднувати цю світоглядну чесноту з готовністю надати життю і всім його складникам кредит поблажливості, який зберігає за всіма й кожним право на другу спробу. Чому Віктор Петрович вдається послуг до такого світоглядно-педагогічного методу? Можливо, тому, що достеменно розуміє, ким є людина й людство: йому вдалося збагнути в повному обсязі значення істини, яку філософія романтичного консерватизму позначає терміном «недосконала істота на етапі транзиту» – тобто індивід, який здійснює драматичний перехід від *очевидної недоскопалості до особистісної повноцінності*.

Він завжди навіював своїм учням і послідовникам основоположне кредо філософії стоїцизму: **бути тим, ким ти повинен бути**. Фактично йдеться про фундаментальний екзистенційний вибір: або піднятися вище самого себе, або опуститися нижче своєї людяності. Попри спокуси привабливості вибір на користь першої альтернативи – це непростий тягар, бо він

може викликати заздрість і протидію тих, хто або неспроможний досягти цього рівня, або кому бракує відваги гідно пройти цей тернистий шлях. І, на жаль, життя влаштоване так, що тим, кому бракує відваги для самоздійснення, здебільшого вистачає ницості для отруювання життя тим, хто на місію самоздійснення спромігся.

Книга «Просвітницька одісея розуму» написана у форматі дружніх порад Сократа. Такий спосіб викладення думок є надзвичайно виграшним, бо, з одного боку, він засвідчує категоричну відмову від усе ще поширеної практики репресивної педагогіки з її сумнівними канонами й абсурдними табу, а з іншого – перетворює читача на рівноправного співрозмовника, який послідовно «приміряє на себе» ієрархію смислів і значень автора.

Віктор Андрущенко вкотре не розминувся з істиною: «Освіта формує особистість, яка володіє такими властивостями, як «розум» і «праця». Вона (разом з культурою, наукою та соціальною практикою) є материнським ложем означених якостей, які спільно з іншими людськими чеснотами забезпечують освоєння світу, його неухильний розвиток сходами прогресу» (с. 489).

Здавалося б, таке зауваження не містить чогось екстраординарного, однак цінність цієї авторської констатації набуває виразного значення в контексті особистісного рівня Віктора Петровича: будучи безперечно талановитою людиною, він давно міг би спочивати на лаврах цього Богом даного багажу, але його працелюбність, організованість і дисциплінованість спонукають його щодня приносити на вівтар інтелекту, розуму й мудрості чергову жертву – кілька сторінок тексту, написаного не стільки *чорнилами*, скільки *потом і кров'ю*.

З автором не посперечаєшся: «Нинішня українська освіта загалом виконала свою історичну місію – підготувала когорту розумних, патріотично налаштованих громадян» (с. 2). І не в останню чергу це трапилося завдяки книгам Віктора Андрущенка, які завжди підводили до висновку, що розум, підкріплений мудрістю, – це вміння не

лише *слухати*, а й *чути*, не тільки *дивитися*, а й *бачити*. Це достеменно розуміння того, що глибока й виразна Думка не потребує підкріплення у вигляді евфемізмів, політкоректності тощо уже хоча б тому, що такі засоби девальвують і загалом зводять нанівець переваги глибини й виразності.

Доброчисливість не повинна ставати на заваді принциповості, тому автор «Просвітницької одиссеї розуму» дає недвозначно зрозуміти: кожна проблема насправді має прізвище, ім'я та по-батькові, а кожен виклик сьогодення потребує не тиражування політкоректних абстракцій, а цілком конкретних й аргументаційно забезпечених пропозицій, валідних рівню загроз і небезпек. Тому не варто дивуватися такому вердикту: «Брак розуму підштовхує людину до прірви. Як у суспільному, так і в індивідуальному (особистісному) вимірах. Ще більш цинічно й злочинно цей процес інспірує й посилює концепт, за яким влада тієї чи іншої країни, порушуючи всі відомі та визнані закони людського співжиття, під виглядом «розуму», підсовує людям хибні наративи, спрямовані на реалізацію індивідуально- чи колективно-власницьких інтересів» (с. 119).

На жаль, доводиться констатувати, що навіть по третині століття набуття державної незалежності Україна продовжує перебувати на переломі чи пак – у точці бифуркації, яка віддзеркалює драматичну невизначеність за багатьма екзистенційними, сенсожиттєвими й функціональними позиціями, починаючи з незакритого ґешталту з катарсисом і закінчуючи тим інтелектуальним форматом політико-управлінської вертикалі, який визначає спроможність чи неспроможність збудувати життєздатну й конкурентоспроможну країну.

Упродовж усієї історії педагогічної думки триває риторичне протистояння

двох метафоричних парадигм: перша позиціонує учня з ємкістю, яка потребує заповнення знаннями; натомість друга ототожнює споживача освітніх послуг зі свічкою, яку наставнику потрібно запалити прометеїстським вогнем прагнення знань. Оскільки парадигми концептуально антагоністичні, то розраховувати на їхній симбіоз не варто. Утім, на прикладі «Просвітницької одиссеї розуму» і всього свого життя Віктор Андрущенко довів можливість поєднати те, що здавалося не поєднуваним – ємкості, заповненої знаннями, і свічки, яка палає вогнем чеснот і звершень. Завдяки персоні Віктора Петровича Андрущенка вогонь віри в Україну і її майбутнє продовжує жевріти попри будь-які негаразди.

За це автору «Просвітницької одиссеї розуму» низький уклін, честь і хвала, а ще – побажання плідних років життя, яке вже давно належить не лише йому самому, а й сотням його учнів і послідовників, слугуючи всім і кожному надійним і вивіреним дороговказом у напрямі такого буття, за яке ніколи не буде соромно. За мірками нашого непевного сьогодення це феєрична перевага.

5 березня 1948 року Андре Мальро виголосив «Звернення до інтелігентів», у якому сутність драми Європи пов'язав зі «смертю людини», ототожнивши цей феномен із «занепадом ентузіастичної вітальності» та «екзистенційною апатією». Утім, Андре Мальро дещо погарячкував, бо доки титани людяності й інтелекту на кшталт Віктора Андрущенка підставлятимуть людству дружнє плече у формі чергової мудрої книги, то джерело натхнення як фактор поступального розвитку не пересохне. А мати можливість припасти до такого чистого джерела мудрості – величезний привілей.